

Terénní výzkum v hyperrealitě. Poznámky k mediální konstrukci sociálně vyloučené lokality.

Lukáš Radostný
Michal Růžička

ÚVOD

Co je zač tento text

Tento text je jedním z výstupů antropologického terénního výzkumu, který spolu oba autoři podnikli v roce 2004. Terénní výzkum autorské dvojice byl součástí projektu HS108/03 „*Dlouhodobý stacionární terénní výzkum sociálně vyloučených lokalit*“, jejímž zadavatelem bylo MPSV a řešitelem katedra antropologie FF ZČU v Plzni.

Autoři tohoto textu prováděli antropologický terénní výzkum v sociálně vyloučené lokalitě Masokombinát Kladno. Nedílnou součástí tohoto výzkumu byl monitoring médií. Ukázalo se totiž, že lokalita Masokombinát, podobně jako další sociálně vyloučené lokality v Kladně, ale i na jiných místech v ČR, jsou často lokality mediálně značně (nechvalně) „proslavené“. V průběhu našeho výzkumu se potvrdilo podezření, že masová média mohou hrát relativně významnou úlohu při konstrukci a udržování sociálně vyloučených lokalit v jejich exkluzi. Autoři tohoto textu kladou velký důraz na studium mediálního rozměru existence jimi zkoumané lokality, neboť si uvědomují, že všichni „*chodíme po světě s mediálně generovanými obrazy světa, používáme je pro konstruování významů o politických a sociálních tématech. Brýle, skrze které vidíme tyto obrazy, nejsou neutrální...*“¹

Na následujících řádcích nám půjde o to pokusit se prozkoumat povahu těchto „mediálních brýlí“, pokusit se poodhalit způsob, jakým média ovlivňují pohled

¹ Gamson et al.: Media Images and the Social Construction of Reality. Annu. Rev. Sociol. 1992. 18: 374

čtenářů² na "realitu", zejména na "realitu" námi zkoumané sociálně vyloučené lokality Masokombinát Kladno. Zároveň si však budeme uvědomovat, že to může být i naopak, "médiá mohou reagovat na řadu událostí a názorů, které se vyskytují ve společnosti"³. To znamená, že budeme chápat mediální diskurz a jeho vztah k jeho participantům (čtenářům) jako dialektický, vzájemně se ovlivňující.

V tomto textu si autoři dávají za cíl:

- (1) upozornit na nezbytnost věnovat se během studia sociálně vyloučených lokalit / komunit vlivu médií na procesu jejich sociální exkluze,
- (2) na příkladu analýzy mediálního diskurzu o neplatičství vztahujícího se k lokalitě Masokombinát poukázat na možný specifický vztah mezi "realitou" a její mediální reprezentací. Autoři se pokusí ukázat, že v případě sociálně vyloučené lokality Masokombinát Kladno to jsou mediální reprezentace, které určují povahu "reality", a nikoli naopak, jak bylo až dosud běžné předpokládat v moderní, před-baudrillardovské době.

Dříve však, než se plně začneme věnovat kvalitativní analýze mediálního diskurzu o neplatičství, považujeme za nutné alespoň krátce pojednat o zúčastněných stranách této mediální hry, jejich pozicích a perspektivách.⁴ Je totiž zřejmé, že bez tohoto rozlišení není možné uspokojivě nahlédnout a posoudit důvody, které ke vzniku mediálního diskurzu o neplatičství vedly a díky kterým je tento diskurz možný.

V průběhu terénního výzkumu nás upoutala značná diskrepance mezi každodenním životem obyvatel Masokombinátu (zástupci tzv. directed systému), jak jsme jej měli možnost průběžně pozorovat, a informacemi, které nám o této každodennosti podávali zástupci tzv. directing systému (zaměstnanci městského magistrátu, správcovské firmy, školy atd.)⁵. Přestože drtivá většina z nich nikdy

² Za "čtenáře" považujeme všechny participanty nějakého diskurzu. V našem případě to mohou být např. zástupci politické elity, policisté, učitelky na zvláštní škole, zaměstnanci státní zprávy, obyvatelé panelových sídlišť atd.

³ Burton, G. - Jiráček, J.: Úvod do studia médií. Brno 2001, str. 55

⁴ V tomto případě se jedná nikoliv o perspektivy ve smyslu budoucích vyhlídek a možností, nýbrž o možné způsoby porozumění okolnímu světu a své roli v něm.

⁵ Autoři chápali předmět svého výzkumu jako rozdělený do dvou systémů, které jsou v mocensky nerovném postavení a ve vzájemné interakci. Jedná se o tzv. *directing system* („řídící systém“, v našem případě to je kladenský magistrát a další složky státní správy, které rozhodují o podobě a fungování námi zkoumané lokality Masokombinát Kladno) a *directed system* („říděný systém“, v našem případě lokalita Masokombinát Kladno). Viz: Foster, G., 1969, *Applied Anthropology*. Berkley, str. 71

budovu Masokombinátu nenavštívila, jejich „znalosti“ o místním každodenním životě byly až překvapivě detailní, namnoze prezentovány jako něco, „co všichni vědí“. Tyto informace nám byly poskytovány jako „reálný“ popis situace v dané lokalitě. Není třeba příliš zdůrazňovat, že tento „obraz reality“ byl v mnoha ohledech neúplný, často domyšlený a v mnoha případech zcela mylný.

Sociální vyloučení v perspektivě sociologie vědění

Důležitým zjištěním pro nás byla i skutečnost, že v opačném směru, tj. z lokality Masokombinátu k institucím directing systému, dochází k obdobnému konstruování principů, na kterých domněle funguje (tentokrát) institucionální systém – directing systém. Netřeba dodávat, že podobně jako v předchozím příkladě se i toto „vědění“ zakládalo na často mylném nebo alespoň neúplném obrazu toho, „jak to v té druhé společnosti funguje“. Je zřejmé, že každá ze sociálních skupin disponuje specifickým věděním, na jehož základě se rozhoduje, jedná a svým způsobem konstruuje „svůj“ svět. Myšlenka sociální podmíněnosti vědění není ve společenskovědním diskurzu ničím novým. Zabývali se jí K. Marx, M. Weber, G. H. Mead, ale také Alfred Schütz, americký sociolog rakouského původu, jehož zkoumání vazeb vědění a společnosti se nám jeví jako perspektiva, ve které lze situaci v sociálně vyloučené lokalitě smysluplně uchopit a interpretovat. Z Schützovy sociologické teorie nám jako nejvýhodnější analytické nástroje vhodné k interpretaci vztahu mezi sociálně vyloučenou enklávou a majoritní společností (nejfrekventovaněji zastupovanou directing systémem) jeví jeho koncepce příručního vědění a teorie procesu typifikace vědění.

K zásobě příručního vědění říká Alfred Schütz toto: „*Tento svět existoval jako organizovaný svět zakoušený jinými, našimi předchůdci, před naším narozením. Každá interpretace tohoto světa je založena na zásobě dřívějších zkušeností s tímto světem... tyto zkušenosti fungují ve formě „příručního vědění“ jako referenční schéma*“.⁶ Jinými slovy: „*Příruční vědění nebo-li vědění, které je vždy po ruce, je spoluzakládáno sociálně přirozeným postojem člověka ke světu, pro který je charakteristické, že mnoho věcí pokládá za samozřejmosti, o nichž netřeba pochybovat.*“⁷ Často se jedná o vědění, které není nikterak problematizováno, má

⁶ Schütz, A.: *Choosing Among Projects of Action. Collected Papers, Vol. I.* in: Hubík, Stanislav: *Sociologie vědění*, Praha 1999.

⁷ tamtéž

absolutní platnost a svým nositelům ulehčuje (a de facto umožňuje) orientaci, a tím také existenci v prostředí společnosti. K podobě tohoto vědění významně přispívá proces typifikace vědění, s pomocí něhož dochází k uspořádání nekonečně rozmanité reality sociálního života do uchopitelných typizačních schémat, podle nichž se pak v sociálních interakcích řídí aktérovo jednání. Peter L. Berger a Thomas Luckmann, kteří ve své zásadní studii o sociální konstrukci reality na Alfreda Schütze navazují, přikládají roli typizačních schémat v sociálním jednání zásadní význam. Kromě typizace „druhého“, se kterým vstupujeme v sociální interakci, je podle těchto autorů typizována i situace, ve které se interakce odehrává. Autoři přímo tvrdí, že *„...kontakty s ostatními lidmi v každodenním životě jsou typizované ve dvojím smyslu – vnímám svůj protějšek jako určitý typ a jednám s ním v situaci, která je sama typická.“*⁸

Při „čtení reality“ optikou této teorie se konfliktní povaha vztahu obyvatel sociálně vyloučené lokality a „majoritního“ obyvatelstva jeví jako nutný důsledek vzájemné interakce dvou rozličných symbolických systémů, disponujících specifickými typy vědění. Z této nekompatibility pramení řada konfliktů, které jsou nutně oběma stranami interpretovány pouze v rozsahu vlastního souboru vědění, čímž se možnost porozumění vyvstalým situacím značně snižuje.

Proto i „vědění“ obyvatel sociálně vyloučené lokality, v našem případě Masokombinátu, se výrazně liší od „vědění“, kterým disponují např. zaměstnanci institucí directing systému, popř. ostatní lidé sdílející s nimi stejné kulturní vzorce. Je jisté, že odlišné „vědění“ o tom, jak tento svět funguje (jaká je realita), zakládá odlišné perspektivy, v nichž aktéři sociálně jednají.

Pokud jsme si položili za cíl analyzovat mediální diskurz o neplatičství, je třeba nejdříve alespoň v krátkosti ukázat, v čem jsou ona dvě rozdílná vědění specifická (navzdory skutečnosti, že částečně se mohou překrývat). Umožní nám to lépe pochopit, o čem vlastně diskurz o neplatičích promlouvá.

Námi analyzovaný diskurz oficiálně pojednává o neplatičích, tj. obyvatelích města, kteří neplnili své povinnosti nájemníků obecních bytů tím, že řádně neplatili nájemné. Byla jim vypovězena nájemní smlouva, soudní rozhodnutí o vystěhování bylo doplněno rozhodnutím o přidělení náhradního ubytování. V lokalitě

⁸ Berger, P. L., Luckmann, T.: Sociální konstrukce reality. Brno 1999, str. 36; kurzíva v původním textu

Masokombinát bydlí ti lidé, kterým se directing systém rozhodl přidělit náhradní ubytování právě zde.

Jak se v průběhu terénního výzkumu ukázalo, velká část obyvatel Masokombinátu se do této lokality dostala z důvodů, které i v perspektivě oficiální rétoriky o neplatičích lze nahlížet přinejmenším jako sporné. V mnoha případech se jednalo o kombinaci několika faktorů. Za jeden ze základních faktorů lze považovat skutečnost, že většina obyvatel lokality postrádá dostatečné znalosti o fungování institucí, se kterými je nutno vstupovat v interakce. Z toho důvodu jsou jejich šance na úspěšné vyjednávání o jejich situaci radikálně sníženy. Jinými slovy, při jednání na úřadech jsou obyvatelé sociálně vyloučené lokality odkázáni na to, co jim úředník/úřednice sdělí, tedy jak jim definuje jejich situaci. Pokud se příslušník majoritní společnosti dostane do obdobné situace, často ve svém okolí nalezne někoho, kdo dané věci rozumí a je schopen smysluplně poradit. Pastí sociálně vyloučených lokalit je skutečnost, že tato možnost zde zhusta chybí. Ve své uzavřenosti disponují sociálně vyloučené lokality pouze určitým typem vědění, které většinou umožňuje adaptaci na život v lokalitě, ale pro vyjednávání se společností za hranicemi lokality již není schopné dodat jiné než kusé, mnohdy neoptimální či nefunkční návody a strategie.⁹

Dalším důležitým faktorem je skutečnost, že obyvatelé Masokombinátu jsou především ti, kteří jsou na základě svého 'antropologického typu'¹⁰ označováni jako Romové.¹¹ Soudě podle etnické skladby obyvatel Masokombinátu máme důvod se domnívat, že pokud se v podobné krizové situaci (soudní vystěhování či bytová nouze) ocitne „majoritní“ rodina, nebude jí přiděleno náhradní ubytování na Masokombinátu, nýbrž někde jinde.

⁹ Znamé úsloví, že nejlépe znají systém sociálního zabezpečení „Romové“, je třeba považovat za mýtus. Ukázalo se, že většina obyvatel sociálně vyloučených lokalit vůbec netuší, jak tento systém funguje. Veškeré informace o tom, na co mají či nemají nárok, čerpají ze svého okolí, kde mají tyto informace povahu sdíleného vědění.

¹⁰ Autoři tohoto textu ve světle moderních teorií biologické antropologie samozřejmě odmítají považovat „Romy“ za distinktivní antropologický typ. Autoři jsou si plně vědomi vědecké neadekvátnosti používání rasové klasifikace lidských skupin/populací. Autoři však používají slovní spojení 'antropologický typ' (který proto vkládají do jednoduchých uvozovek), neboť je to pojem zastupující laickou (emickou) konceptualizaci vnější fyzické odlišnosti většiny lidí, kteří poté bývají označováni za „Romy“.

¹¹ V lokalitě Masokombinát se vyskytují i nositelé 'majoritního antropologického typu' (tento pojem opět v realitě nic nezastupuje, slouží pouze k označení skupiny, které nebyla připsána kategorie „Rom“ jakožto 'antropologický typ'), ovšem takřka nikdy se nejedná o rodiny, nýbrž o staré osamělé lidi nebo invalidy. Tuto skutečnost nahlížíme jako čirý alibismus directing systému, který se umístěním několika „bílých“ solitérů v lokalitě brání nařčení z rasistického jednání. Většinou se navíc

Z analýzy diskurzu o neplatičství vyplyne, že pojem „neplatič“ byl zaužíván jako synonymum pro označení „Rom“. Politická korektnost označování příslušníků daného ´antropologického typu´ tímto byla pouze umocněna na druhou. Jak se ukáže, v mediálním diskurzu o neplatičství tato skutečnost sehrává důležitou úlohu. Považujeme ji dokonce za velmi důležitou. Některá média začala během posledních několik let v rámci strategie politické korektnosti nakládat velmi opatrně se slovy jako je „Rom“ či „romský“. Média v rámci mediálního diskurzu o neplatičství zároveň ´roztáhla´ sémantické pole pojmu „neplatič“ tak, aby do sebe potenciálně zahrnul i sémantický význam pojmu „Rom“. Minimálně v rámci diskurzu o neplatičství „neplatič“ automaticky referuje k „Rom“. Jak uvidíme a rozebereme dále v textu, tato dvě slova bývají často užívána synonymicky.

Je zřejmé, že nebezpečí sociálního vyloučení vzniká tehdy, když jsou různé možné životní strategie a strategie jednání obecně omezeny na pouze na vědění, které je sdíleno v rámci jedné partikulární lokality, která je prostorově i sociálně izolována od zbytku společnosti. V tomto ohledu jsou přesahy za hranici lokality omezeny. Je třeba mít na paměti, že pro jednotlivce, který se do prostředí sociálně vyloučené lokality narodí a projde zde procesem socializace, se toto prostředí stává referenčním rámcem pro jeho životní perspektivy, a je tímto prostředím značnou měrou determinován jak v rozhodování o svém životě, tak ve svém sociálním jednání. V praxi to vypadá tak, že obyvatel sociálně vyloučené lokality se poměrně jednoduše dozví a naučí, jak si načerno připojit elektřinu nebo v kterém sběrném dvoře nejlépe prodá sebrané železo, ale jeho okolí mu již není schopno poskytnout informaci, které formální instituce informovat o změně trvalého bydliště (a vyvarovat se tak následným komplikacím) či objasnit čtvrtletní vyúčtování od správcovské firmy. Jinými slovy vědění, které je sdíleno obyvateli sociálně vyloučené lokality, je většinou plně funkčním pouze v prostředí dané lokality. Za hranicemi lokality může být, respektive většinou je, příčinou mnoha konfuzních situací a jako „návod na přežití“ *tam venku* selhává.

Lidový diskurz o neplatičství

Podobně jako obyvatelé sociálně vyloučených lokalit, i příslušníci majoritní společnosti disponují specifickým typem vědění, které jim má umožnit lepší orientaci

jedná o typy lidí, kteří jsou ve zvýšeném nebezpečí sociální exkluze: cizinci, nemocní, fyzicky či mentálně hendikepovaní, lidé staří (důchodci) atd.

v jejich prostředí. Je proto zřejmé, že toto vědění obsahuje více praktických návodů, jak si poradit i na poli styku s veřejnými institucemi apod. Není nutné se příliš detailně zabývat povahou majoritního typu vědění, ale zaměříme se na ty aspekty, které mají souvislost s tématem mediálního diskurzu o neplatičství.

V průběhu terénního výzkumu vyšlo jasně najevo, že nikdo z dotazovaných (jimiž byli kromě zaměstnanců státních a městských institucí i běžní občané města) nikdy v lokalitě Masokombinátu nebyl, zato je o životě jeho obyvatel poměrně dobře informován. Znamená to, že v příručním vědění majoritního obyvatelstva se pod heslem neplatič (alias „Rom“) skrývá poměrně obsažná zásoba jak definic, které *umožňují neplatiče identifikovat*, tak návodů k tomu, *co si o neplatičích myslet a jak se k nim chovat*. Nedílnou součástí tohoto vědění o neplatičích jsou i návody, *jak situaci řešit*, tj. *co by se s neplatiči mělo dělat*.

Tento lidový diskurz o neplatičích ve své totalitě supluje přímou zkušenost. „Není přeci nutné lokalitu navštívit, když z hodnověrných zdrojů víte, jak to tam vypadá.“ Jak jsme si již řekli, příruční vědění (a vědění o neplatičích obzvláště) se vyznačuje vysokou nereflexivitou, tj. jedná se o *samozřejmosti, o nichž netřeba pochybovat*. Je tedy pochopitelné, že řada informací, které jsou tímto diskurzem prezentovány, nemusí být čímkoliv podložena. Svou existencí vlastně realitu vytváří. Později se k tomuto zásadnímu tématu ještě vrátíme.

Z toho, že hromadné sdělovací prostředky jsou svou povahou pevně zakotveny v majoritní kultuře, je zřejmé, že perspektivy obyvatel sociálně vyloučených lokalit jsou z mediálních sdělení apriorně vyloučeny. A to i v případě, že součástí sdělení je výpověď některého z obyvatel sociálně vyloučené lokality, neboť často se jedná o promluvy zbavené svého kontextu (se kterým příjemce sdělení nemá reálnou zkušenost, přestože je přesvědčen o opaku), kterým je podle potřeby médií manipulováno.

Studovat mediální sdělení prý mimo jiné znamená studovat **významy**¹² v těchto sděleních obsažené¹³. Když vezmeme za svůj předpoklad, že *„texty mohou mít preferovaný význam, který je čtenáři předložen k akceptaci“*¹⁴, budou nás

¹² Burton - Jiráková pojem význam dle našeho názoru definují nedostatečně. Zřejmě vycházejí ze striktně pozitivistické, resp. středoškolské koncepce významu: „Text / mediální sdělení má jeden (ať už preferovaný, či jiný) význam, a pokud ho čtenář nedosáhl, tak četl špatně“. My proto na toto pojetí pojmu význam dočasně přistupujeme.

¹³ Burton, G. - Jiráková, J.: Úvod do studia médií. Brno 2001, str. 68

¹⁴ Gamson et al.: Media Images and the Social Construction of Reality. Annu. Rev. Sociol. 1992. 18: 388

nevyhnutelně zajímat právě tyto **preferované** významy, zejména pak proces jejich konstrukce a předávání diskurzem. V této analýze se budeme pokoušet rekonstruovat významy obsažené v diskurzu o neplatičství. Vycházíme totiž z předpokladu, že každý *“text v sobě obvykle nese určité kontradikce a absence, to “nevědomé”, nebo “nevyřčené”, kterého si text není, a nemůže být vědom.”*¹⁵ To jsou právě ty preferované významy, které nás budou zajímat.

Metody a techniky výzkumu a analýzy

Na následujících řádcích budeme analyzovat mediální diskurz o neplatičství. Texty tohoto diskurzu budeme podrobovat důkladnému čtení. Pokusíme se tento diskurz rekonstruovat v tom smyslu, že učiníme jeho předpoklady, průběh a důsledky explicitními. Ve finále nás budou zajímat právě ony důsledky - dopady tohoto diskurzu na zkoumanou fyzickou realitu (v našem případě na sociálně vyloučenou lokalitu Masokombinát Kladno, respektive na život v ní). Půjde o takové důsledky, které mohou mít vliv na podobu a fungování námi zkoumané lokality.

Budeme analyzovat texty, které se objevily v českých masových médiích v letech 2003 – 2004¹⁶. Primárně nás budou zajímat ty texty, které se vztahují k námi zkoumané lokalitě Masokombinát, opomíjet však nebudeme ani texty, které se vyjadřují o jiných sociálně vyloučených lokalitách, a to zejména tehdy, když budou součástí diskurzu o neplatičství.

Pojem „text“ bude v našem textu chápán jako označující *“konfiguraci znaků, které mohou být koherentně interpretovány nějakou komunitou uživatelů”*.¹⁷ Touto komunitou uživatelů budou v našem případě participanti diskurzu o neplatičství: producenti textů a čtenáři textů. Budeme předpokládat, že jak producenti, tak čtenáři sdílejí stejný kód k interpretaci produkovaných textů, neboť výše zmíněný *“fakt interpretovatelnosti nějakou komunitou uživatelů umisťuje text ... do sociálních matric, v rámci kterých je diskurz produkován a rozuměn”*¹⁸.

V současné sociální vědě je již bráno jako samozřejmé tvrzení, že *“každý poznávací akt nutně probíhá v určité perspektivě”*¹⁹. Z tohoto důvodu musíme i my

¹⁵ Brown, R. H.: Cultural Representation and Ideological Domination. Social Forces, March 1993, 71(3): 658

¹⁶ Tímto děkujeme společnosti Člověk v tísni za spolupráci v rámci monitoringu médií.

¹⁷ Hanks, W.F.: Text and Textuality. Annu. Rev. Anthropol. 1989. 18: 95

¹⁸ Hanks, W.F.: Text and Textuality. Annu. Rev. Anthropol. 1989. 18: 96

¹⁹ Fay, B.: Současná filosofie společenských věd. Sociologické nakladatelství, 2002, str. 12

učinít svoji teoretickou perspektivu explicitní. Jedním ze základních axiomů současné sociální / kulturní antropologie je pozice kulturního relativismu. Autoři této studie tento axiom přijali jako jedno z teoretických východisek, ze kterých budou vycházet. Dalším, dle autorů nutným východiskem pro psaní a čtení tohoto analytického textu je hodnotová a "morální" neutralita. Hodnotová a "morální" neutralita bude vyžadována pro četbu a analýzu textů, jež jsou součástí mediálního diskurzu o neplatičství. Tento požadavek by mohl vypadat tak, že se (alespoň na chvíli) producent i čtenář tohoto textu zřekne vyvozovat morální soudy o skutečnostech, ke kterým se analyzované texty vztahují. Tyto texty obsahují řadu momentů, které nesou silný mravní a emocionální náboj. Nám nepůjde o to těmto textům přiřknout náš vlastní význam, nám půjde o to odhalit, jaký význam jim připisují participanti daného diskurzu. Požadavek hodnotové a "morální" neutrality necht' není chápán jako nabádání k přijetí pozic etického relativismu! Necht' je tento požadavek chápán pouze jako dočasná (a nezbytná) metodologická pomůcka.

V této studii budeme nakládat s texty, které jsou součástí diskurzu o "neplatičství". Tento diskurz obsahuje morální a hodnotové soudy, tzv. "morální slova". Vycházíme z předpokladu, že *"mravním slovům obvykle snadno rozumíme a bez problému jich užíváme"*²⁰. To naznačuje, *"že v naší běžné komunikaci uplatňujeme předporozumění mravní skutečnosti a že ho také předpokládáme u druhých lidí."*²¹ Analýza **předporozumění mravní skutečnosti** participantů diskurzu o "neplatičství" bude také jedním z témat této studie. Abychom porozuměli předporozumění mravní skutečnosti někoho jiného, musíme se na chvíli zřeknout svých vlastních mravních hodnocení, musíme na chvíli, pokud to půjde, přijmout metodu nulového mravního předporozumění.

Proč právě „diskurz o neplatičství“?

Autoři této studie, jak bylo zmíněno v úvodu, podnikli antropologický výzkum v sociálně vyloučené lokalitě známé pod označením Masokombinát. Deskripci a analýze některých aspektů existence a konstrukce této lokality autoři věnovali samostatnou (zatím nepublikovanou) studii. Lokalita Masokombinát Kladno je geograficky vyloučenou lokalitou *par excellence*, která je jak státní správou, tak i médií prezentovaná coby "ubytovna pro neplatiče". Lokalita Masokombinát je

²⁰ Anzenbacher, A.: Úvod do etiky. nakladatelství Zvon, Praha 1994, str. 13

²¹ Anzenbacher, A.: Úvod do etiky. nakladatelství Zvon, Praha 1994, str. 13

prezentována jako "ubytovna pro neplatiče" (ač ubytovnou pro neplatiče není²²), jako místo, kam jsou vystěhováváni lidé, kteří byli z místa původního bydliště vystěhováni z důvodů neplacení nájemného.

Během monitoringu médií autoři zjistili, že v českých médiích existuje relativně etablovaný mediální diskurz o neplatičství. Tento mediální diskurz se nápadně podobá „úřednickému“ diskurzu o lokalitě Masokombinát v rámci daného directing systému.

Dále se pokusíme vysvětlit vztah třech následujících bodů: (1) mediálního diskurzu o neplatičích, (2) diskurzu o lokalitě Masokombinát v rámci directing systému (tj. převážně státní správy), který o lokalitě rozhoduje, čímž formuje její podobu, a (3) "reality", tedy toho fyzického místa, kde žijí skuteční lidé z masa a kostí se skutečnými problémy. Uvidíme, jak je v této teoretické triádě "realita" zatlačena do pozadí a jak je spíše sluhou než pánem zbývajících bodů naší triády.

Diskurz o neplatičství jako "nezpochybněný diskurz"

Gamson et al.²³ rozlišují v rámci mediálního diskurzu dva možné prostory: (1) *zpochybněný* a (2) *nezpochybněný*. V nezpochybněném prostoru se sociální konstrukce zřídka kdy jeví jako konstrukce. Tyto konstrukce mohou být nezpochybněné i samotným producentem. Pak se jeví "jako *transparentní deskripce reality bez politického obsahu, nikoli jako interpretace...*"²⁴ Skrze optiku naší analýzy se celý mediální diskurz o neplatičství jeví odehrávat v rámci nezpochybněného prostoru. Participantů analyzovaného diskurzu si nejsou vědomi jeho konstruktivistické povahy. My si jsme vědomi jak konstruktivistické povahy zkoumaného diskurzu, tak konstruktivistické povahy analýzy tohoto diskurzu, tedy tohoto textu. Diskurz o neplatičství je konstruktivistický na dvou úrovních: (1) je interpretací, nikoli deskripcí reality, a (2) konstruuje realitu v tom smyslu, že jde 'před' realitou. Tento aspekt diskurzu budeme odhalovat postupně na následujících řádcích.

Ikonografie diskurzu o neplatičích

²² Tuto situaci autoři podrobně vysvětlují ve výše zmíněné samostatné studii. Pro úplnost však bude rekapitulována později.

²³ Gamson et al.: Media Images and the Social Construction of Reality. Annu. Rev. Sociol. 1992. 18: 382

Co je to 'diskurz o neplatičích'? Domníváme se, že diskurz o neplatičích je stabilizovaný a vymežitelný zvláštní žánr v rámci mediální komunikace. Jako každý jiný mediální žánr²⁵ je i diskurz o neplatičství vymežitelný konfigurací řady charakteristických prvků (identifikačních znaků).²⁶ Diskurz o neplatičích není vymezen pouhým výčtem prvků, které se v něm pravidelně opakují, ale zároveň i jejich konfigurací. Pokusíme se definovat diskurz o neplatičství jako specifický mediální žánr nejprve rozborem jeho ikonografie, poté i analýzou konfigurace těchto ikon. Ikony jsou klíčové symboly daného žánru. Obecně se rozeznávají tyto typy ikon: předměty, pozadí, postavy.²⁷ Dle nás jsou pro diskurz o neplatičství jakožto specifický mediální žánr typické tyto ikony²⁸:

Předměty: ubytovna pro neplatiče, zdevastovaná či „vybydlená“ nemovitost, obytný kontejner, obecně nepořádek...

Pozadí: činění nepořádku, „vybydlování“/demolice/devastace, policejní dohled, stížnosti ze strany ne-neplatičů²⁹, hrozba nebezpečí spojená např. s pouhou přítomností neplatičů, neplacení nájemného, soudní vystěhování.

Postavy: činitelé zla („neplatiči“, „problémoví spoluobčané“, či ať je nazveme jakkoli), vykonavatelé spravedlnosti (policisté, tiskoví mluvčí, zastupitelé, primátor či starosta), oběti zla (ne-neplatiči, starousedlíci, 'normální' spořádaní občané apod.).

Tyto ikony jsou pro diskurz o neplatičství typické, dle nich každý čtenář žánr okamžitě rozeznává³⁰. *“Na ikonách je důležité, že nezastupují pouze ostatní prvky typické pro příslušný žánr, ale zastupují také hlavní myšlenky a témata spojená se žánrem.”*³¹ Bohužel nemáme k dispozici tolik prostoru, abychom citovali celé texty za účelem přiblížení našemu čtenáři, o co v diskurzu o neplatičství obvykle jde, jaké jsou typické zápletky. Mediální diskurz o neplatičství lze velmi dobře shrnout do následujícího schématu:

²⁴ Gamson et al.: Media Images and the Social Construction of Reality. Annu. Rev. Sociol. 1992. 18: 382

²⁵ Definujeme žánr nekomplikovaně jako nějaká typově ustálená mediovaná sdělení. Např. Burton, G. - Jiráček, J.: Úvod do studia médií. Brno 2001, str. 177

²⁶ Burton, G. - Jiráček, J.: Úvod do studia médií. Brno 2001, str. 164

²⁷ Burton, G. - Jiráček, J.: Úvod do studia médií. Brno 2001, str. 165

²⁸ Je jasné, že se všechny ikony postav nemusí sejít v novinovém článku či televizní reportáži najednou, většinou se jich však pohromadě vyskytuje velká část ze zde vyjmenovaných.

²⁹ Nemohli jsme přijít na to, jak označit ty, kteří nejsou neplatiči. Platiči? Neromové? Přizpůsobiví občané?

³⁰ Burton, G. - Jiráček, J.: Úvod do studia médií. Brno 2001, str. 164

³¹ Burton, G. - Jiráček, J.: Úvod do studia médií. Brno 2001, str. 165

Většinou jde o tyto lidi: o Romy, neplatiče, nepřizpůsobivé občany³², „potížísty“³³ či „problémové občany převážně romského původu“³⁴, pouze výjimečně pak o „bezdomovce“³⁵.

Tito lidé: „devastují“³⁶, „demolují“³⁷, „ničí“³⁸, případně „ruinují“³⁹, jsou „notoričtí narušovatelé zákona a pořádku“⁴⁰, „noční můrou ... sužují města ... (která) tuší blížíci se katastrofu“⁴¹, „dělají hroznej bordel ... hlučí ... kramaří v popelnicích“⁴², jsou „neřešitelným“⁴³, případně pouze „značným problémem, o který se musíme postarat především my sami“⁴⁴, „spoustě lidí vadí ... a ... jsou dost nepořádní“⁴⁵, „nedodržují pravidla“⁴⁶, neboť „kradou jako straky“⁴⁷ a „dělají si ohníčky v našem majetku“⁴⁸, navíc zároveň „dluží městům desítky milionů korun“⁴⁹, čímž „okrádají své město a potažmo i vlast“⁵⁰ atd. Je zřejmé, že slovní obraty užívané v rámci diskurzu o neplatičství jsou skutečně silně hodnotově a morálně zatíženy. Při zmínce o „okrádání vlasti“ jistě zůstane málokteré oko suché.

A proto je potřeba: proti nim „v rámci boje proti dlužníkům ... razantně zasáhnout“⁵¹, „zatočit s nimi“⁵², vzít na ně „bič“⁵³, „šlapat jim na paty“⁵⁴ či zvolit jiný „tvrdý postup“⁵⁵, obzvláště levné je pak „vystěhovat je do obytných buněk“⁵⁶ či „kontejnerů“⁵⁷, nejlépe „za město“⁵⁸, kde „nebudou nikomu vadit“⁵⁹. Pak bude vše

³² Tyto tři pojmy se vyskytují ve většině textů v rámci diskurzu o neplatičství. Občas se dokonce vyskytnou všechny tři v jednom textu pojednávajícím o jedné a téže skupině lidí.

³³ *Radnice chce postavit ubikace pro neplatiče*, Benešovský deník 16. 6. 2004

³⁴ *Vrapičtí se obávají nárůstu kriminality*. Kladenský deník 27. 11. 2003

³⁵ *Noclehárna Prahy a zarůstající pole*. Haló noviny 7. 11. 2003

³⁶ *Neplatičům se v kontejnerech nelíbí*. Právo 5. 2. 2004

³⁷ *V Kladně přestanou tolerovat neplatiče*. Právo 13. 9. 2003

³⁸ *Neplatiči zničili v Kladně opravenou ubytovnu*. Mladá fronta Dnes 13. 9. 2003

³⁹ *Situace Rómů na Kladensku*. BBC, Dobré ráno s BBC, 27. 2. 2004

⁴⁰ *Několik slov o slánské nulové toleranci*. Deník Litoměřicka 4. 11. 2003

⁴¹ *Města sužují neplatiči nájemného*. Mladá fronta Dnes 4. 2. 2004

⁴² *Situace Rómů na Kladensku*. BBC, Dobré ráno s BBC, 27. 2. 2004

⁴³ *Městům dluží miliony korun*. Kladenský deník 26. 11. 2003

⁴⁴ *Města a obce by měly vlastnit a stavět pouze sociální byty*. Listy Písecka 23. 2. 2004

⁴⁵ Zdroj: Televize ČT1. Název: *Kladenská radnice přestěhovala téměř 30 neplatičů do mobilních buněk*. Datum: 2. 2. 2004

⁴⁶ *Vzniká bič na neplatiče nájmu*. Mladá fronta Dnes 18. 2. 2004

⁴⁷ *Žijeme jako sardinky!* Ring 2. 3. 2004

⁴⁸ *V Kladně přestanou tolerovat neplatiče*. Právo 13. 9. 2003

⁴⁹ *Neplatiči dluží městům desítky milionů korun*. Mladá fronta Dnes 3. 11. 2003

⁵⁰ *Někdo platit nemůže, jiný nechce*. Kladenský deník 26. 11. 2003

⁵¹ *Slaný a Kladno postupují razantně*. Mladá fronta Dnes 2. 7. 2004

⁵² *Město se rozhodlo zatočit s neplatiči*. Deník Jablonecka 1. 3. 2004

⁵³ *Vzniká bič na neplatiče nájmu*. Mladá fronta Dnes 18. 2. 2004

⁵⁴ *Dlužníkům šlapou na paty*. Kladenský deník 16. 9. 2003

⁵⁵ *Neplatiči končí*. Impuls 18. 9. 2003

⁵⁶ *Buňky pro neplatiče jsou levné řešení*. Listy Prachaticka 11. 3. 2004

⁵⁷ *Neplatičům se v kontejnerech nelíbí*. Právo 5. 2. 2004

⁵⁸ *Neplatiče vystěhovali za město*. Blesk 22. 9. 2003

v pořádku, neboť *“tam budou mezi svými”*⁶⁰ a snad tam budou konečně *“dělat dobrotu”*⁶¹.

Jsme si vědomi toho, že tento výčet obvyklých a typických témat, motivů a pojmů, které se vyskytují v rámci studovaného diskurzu o neplatičství, může působit tak trochu jako surrealistická koláž. Tak tomu však není. Šlo nám o to na omezeném prostoru přiblížit hlavní ikony a motivy diskurzu o neplatičství: postavy (o koho v diskurzu jde), pozadí (co se většinou děje, resp. co tyto postavy dělají) a poselství (co je nezbytné učinit, aby se stalo dobro a nikoli zlo).

Ukázkový text

Nyní budeme podrobněji analyzovat ikony, motivy a předporozumění morální skutečnosti v rámci diskurzu o neplatičích. Snažili jsme se vybrat *“typický”* text, který dle nás reprezentuje mnohé z toho, co je pro námi zkoumaný diskurz *“typické”*.

Zdroj: Kladenský deník

Datum: 10. 6. 2004

Název: Romové asi budou znovu kočovat

Vrapické děti se bojí jezdit do školy, stejně staří romští vrstevníci je v autobuse údajně napadají a urážejí. Romové z mobilních buněk, o jejichž ratolesti se má jednat, to ovšem odmítají. Ve Vrapicích nebydlím a nemohu posoudit, zda mají pravdu ti či oni. Jedno je však jisté. Od doby, co sem magistrát nechal neplatiče nastěhovat, začaly problémy. Potvrzují to i řidiči autobusů, kteří se podle místních bojí proti neukázněným dětem zasáhnout. Starousedlíci si takzvaně nepřizpůsobivé občany ve své blízkosti nepřejí, proti jejich stěhování z Průmyslové ulice dokonce sepisovali petici. Nebylo jim to však nic platné a město Romy do buněk dočasně nastěhovalo. Těm se tu však také nelíbí, stěžují si na podmínky a rádi by Vrapice opustili. Nevědí však, kdy a kam je magistrát umístí. Otázkou je, zda se pro zmíněné rodiny najde takové místo, kde nebudou nikomu vadit a kde budou oni sami s podmínkami bydlení spokojeni. Nabízí se ubytovna u bývalého masokombinátu, ta má ovšem

⁵⁹ *Romové asi budou znovu kočovat*. Kladenský deník 10. 6. 2004

⁶⁰ *Situace Rómů na Kladensku*. BBC, Dobré ráno s BBC, 27. 2. 2004

⁶¹ *Z domu hrůzy bude ubytovna*. Právo 1. 9. 2003

omezenou kapacitu. Nakonec by také mohli Romové začít kočovat po okrajových částech města.

Během pozorného čtení tohoto článku vyplyne na povrch několik rysů, které jsou pro diskurz o neplatičství velmi typické.

Pozorný čtenář si například všimne určité terminologické vágnosti v používání některých pojmů. Ve výše uvedeném textu se vyskytují pojmy “Romové”, “neplatiči”⁶², “nepřízpůsobiví občané”, se kterými je při bližším pohledu nakládáno velmi volně. Kdybychom tyto slova náhodně zaměnili, na významu textu by se nezměnilo zhora nic. To proto, že v rámci diskurzu o neplatičích je “dohodnuto”, že jsou pojmy jako Rom, neplatič, nepřízpůsobivý občan či potíživista synonymní, že mají stejný sémantický význam. To je velice důležitým rysem diskurzu o neplatičích. V jeho kódu je obsažen návod na to, aby byla slova typu “neplatič” a “Rom” interpretována jako synonymní, jak již bylo naznačeno výše. “*Studium médií zahrnuje to, jak je význam konstruován podavatelem a jak je konstruován příjemcem.*”⁶³ To je založeno na předpokladu existence šifrovacího a de-šifrovacího kódu, který je společný jak pro tvůrce, tak pro čtenáře textů.

Petr Víšek, ředitel Socioklubu a analytik MPSV, v podobném duchu vyslovil tezi, že “*obecně se má za to, že neplatič rovná se romská rodina*”⁶⁴. Nabízí se otázka, zda-li diskurz o neplatičích není pouze rádobou “politicky korektní” variantou či součástí širšího populárního (laického) diskurzu o Romech. Můžeme pro to mít důvodné podezření.

Kritický čtenář si jistě v analyzovaném textu všiml rétorické otázky, zda se pro “*zmíněné rodiny najde takové místo, kde nebudou nikomu vadit...*”. Jako logická možnost se autorovi textu jeví možnost odeslat je do lokality Masokombinát. Za tím se skrývá několik předpokladů: (1) “neplatiči” *někomu vadí*, (2) v Masokombinátu *nikomu vadit nebudou* (neboť budou pouze mezi svými). Během našeho terénního výzkumu jsme pojali podezření, že byla lokalita bývalého masokombinátu pro vybudování “ubytovny pro neplatiče” vybrána právě z tohoto důvodu: “neplatiči” alias “nepřízpůsobiví občané” alias “Romové” zde *nikomu nebudou vadit*. Jaká explicitní fráze v rámci diskurzu zhmotňuje představu, že se jeví jako “správné” Romy stěhovat

⁶² Každému participantovi na diskurzu o neplatičství je díky metatextuálnosti tohoto diskurzu jasné, že se jedná o “**neplatiče nájemného**”, ačkoli to v textu samotném nikde zmíněno není.

⁶³ Burton, G. - Jiráček, J.: Úvod do studia médií. Brno 2001, str. 77

za humna? Zcela zřetelně to vyjádřil zaměstnanec kladenského magistrátu: *“Radnice chce od června 2004 buňky i s jejich obyvateli přestěhovat na druhý konec Kladna, hned vedle paneláku zvaného Masokombinát. Dům má jednu, v uvozovkách, výhodu. Bydlí v něm výlučně neplatiči a prakticky samí Romové. Přechodní obyvatelé Vrapic budou tak říkajíc od léta mezi svými.”*⁶⁵

Za pozornost dle nás stojí i zmínka o možném kočování Romů. Je jasné, že pro jakoukoli systémovou, synchronní, tj. ahistorickou analýzu nemá žádný smysl hovořit o zvycích či způsobech života ztracených kdesi v minulosti (např. lovecko – sběračský či kočovný způsob života). V synchronní analýze medií však můžeme zachycovat představy, resp. stereotypy tvůrců i čtenářů textů, které jsou obsaženy v mediálním diskurzu. Tyto představy se mohou týkat idejí o “přirozenosti” (kočování jakožto jakási primordiální přirozenost) nějaké skupiny lidí (např. neplatičů, resp. „Romů“).

Je třeba si neustále uvědomovat, že *“mediované texty vycházejí z konkrétní společnosti a konkrétní kultury. To znamená, že obsahují odkazy a významy, jež jsou příslušné kultuře vlastní a jež nesou společenský kontext doby.”*⁶⁶ Autor analyzovaného textu je příslušníkem “většinové kultury” a vyjadřuje se ke “kultuře menšinové”. Dle nás se lze tedy domnívat, že tvrzení, resp. (explicitně nevyjádřené, ale implicitně v diskurzu obsažené) představy typu *“nejlepší by bylo Romy odsunout někam, kde nebudou nikomu – rozuměj Neromům – vadit”, “v jejich žilách koluje kočovná krev”* či *“romské děti jsou špatnou společností pro neromské děti”*⁶⁷ nejsou vlastní pouze osobě autora textu, ale že jsou podporovány podobnými, ač mnohdy explicitně nevyjádřenými představami členů majoritní populace - čtenářů. Diskurz o neplatičství je také diskurzem ‘majoritní’ společnosti, vztahujícím se ke společnosti ‘menšinové’.

Věnujme se ještě chvíli představám o dětech neplatičů/Romů v diskurzu o neplatičích. Představa nespoutanosti, “nevychova(tel)nosti”, nepředvídatelnosti a nekontrolovatelnosti chování romských dětí (resp. dětí neplatičů/nepřízpůsobivých občanů) je také klasickou komponentou diskurzu o neplatičství. Děti Romů např.

⁶⁴ Cit. In.: *Nulová tolerance štvě lidi proti sobě*. Lidové noviny, 18. 2. 2004

⁶⁵ *Situace Romů na Kladensku*. BBC, Dobré ráno s BBC, 27. 2. 2004

⁶⁶ Burton, G. - Jiráček, J.: Úvod do studia médií. Brno 2001, str. 69

⁶⁷ *Neboť romské děti (vždy) ty neromské v autobuse napadají a urážejí.*

“terorizují okolí”⁶⁸, “dělají nepořádek”⁶⁹. “Potomci neplatičů měli děti (starousedlíků) urážet a napadat”⁷⁰. “Nadávky, pošťuchování, krádeže věcí a fyzické napadání. To všechno prý musejí snášet vrapické⁷¹ děti od svých romských vrstevníků”⁷². Z právě uvedeného může být patrné, že romské/nepřizpůsobivé/“neplatičské” děti jsou živel proradný, se kterým by se ‘normální’ děti stýkat asi neměly.

Autor zkoumaného textu sice “neví, jak to je, ... problémy s Romy jsou však jisté”. Obáváme se, že podobnou víru s tímto autorem sdílí i většina ostatních participantů daného diskurzu.

Konstrukce nebezpečí

Pomalou se začneme zabývat vztahem mediálního diskurzu o neplatičství k “realitě”, neboť se tento diskurz tváří, jako by se k nějaké reálné skutečnosti vztahoval. Velmi častým rysem diskurzu o neplatičství je to, že pojednává o nějaké formě nebezpečí. Zjistíme však, že nikoli o reálném, momentálně hrozícím nebezpečí, nýbrž o možném a potencionálním nebezpečí a hrozbě, která tkví v samotné přítomnosti neplatičů.

Velmi často je v novinových článcích přítomna informace, že lokalitu obývanou neplatiči hlídají policisté: “Okolí buněk⁷³ prý často kontroluje městská policie”⁷⁴, „[s]trážníci se psy v těchto dnech hlídkují v kladenské čtvrti Vrapice, kam se mají co nevidět nastěhovat do obytných kontejnerů neplatiči nájemného“, (a proto) „strážníci tam hlídkují v noci prakticky nepřetržitě a častěji než dřív se tam hlídky objevují i přes den, potvrdil ředitel kladenské městské policie”⁷⁵, „[n]aši strážníci působí v okolí masokombinátu minimálně třikrát během dne”⁷⁶, „[s]trážníci v nejvíce frekventovaných ranních a odpoledních hodinách hlídkují v autobusech hromadné dopravy⁷⁷, v lince 15, a zjišťují bezpečnost cestujících”⁷⁸, či např. “[v] okolí ubytovny

⁶⁸ Z domu hrůzy bude ubytovna. Právo 1. 9. 2003

⁶⁹ Buňky ve Vrapicích zůstávají. Kladenský deník 1. 7. 2004

⁷⁰ Žijeme jako sardinky! Ring 2. 3. 2004

⁷¹ Je pozoruhodné, že pojem vrapické děti je synonymní pojmu neromské děti. Zajímalo by nás, jak by tyto diskursivní (na kontextu diskurzu závislá) binární opozice byla interpretována laikem, který není participantem daného diskurzu.

⁷² Cesta do školy je prý peklo. Kladenský deník 10. 6. 2004

⁷³ Okolí obytných buněk, kam byli nedlouho před tím nastěhováni “neplatiči”.

⁷⁴ Televize ČT1, 2. 2. 2004, relace: Večerník, název: Kladenská radnice přestěhovala téměř 30 neplatičů do mobilních buněk

⁷⁵ Strážníci hlídají buňky pro neplatiče, Mladá fronta Dnes 3. 12. 2003

⁷⁶ velitel městské policie Kladno

⁷⁷ jedná se o linku autobusu, která vede k “ubytovně pro neplatiče” Masokombinát

⁷⁸ velitel městské policie Kladno

*pro neplatiče u bývalého masokombinátu bude bezpečno, slibuje kladenský magistrát. Vedle policistů zde proto na pořádek dohlíží také hlídky strážníků*⁷⁹.

Méně pozornému čtenáři by se jistě mohlo zdát (a nelze mu to mít za zlé), že zvýšený policejní dohled je způsoben např. zvýšenou mírou kriminality či nějakým „objektivně“ hrozícím nebezpečím. V právě citovaných článcích však o žádné zvýšené míře kriminality či o popsání tohoto hrozícího nebezpečí není ani zmínka. Ani dvakrát citovaný velitel městské policie Kladno nám během našeho rozhovoru nepotvrdil nijak zvlášť zvýšený výskyt kriminálního či jinak nebezpečného jednání v daných lokalitách.

Je namístě si proto položit otázku, komu jsou vlastně všechna zmiňovaná bezpečnostní opatření určena, resp. na koho jsou zaměřena. Z několika důvodů se domníváme, že adresátem těchto bezpečnostních opatření nejsou obyvatelé sociálně vyloučených lokalit, nýbrž zcela výhradně příslušníci majoritní skupiny obyvatelstva.

Jsme přesvědčeni, že v zájmu lepšího pochopení situace je nutno oddělit samotný výkon bezpečnostních opatření od jeho medializace. Pokud by totiž jediným cílem městské policie či policie ČR byl dohled nad děním v inkriminované lokalitě, nebylo by vůbec třeba zásobovat hromadné sdělovací prostředky sděleními výše uvedeného typu. Dohled policejních sil nad situací v lokalitě, pokud by byl sám sobě konečným účelem, by naplňoval svůj smysl i bez hypertrofované medializace. Tak tomu ovšem není, a je proto zřejmé, že dohled nad lokalitou není jediným smyslem policejní činnosti. Zdá se, že daleko důležitější je právě medializace této činnosti, prostřednictvím které je majoritnímu obyvatelstvu primárně sdělováno, že *vše je pod kontrolou; žádné nebezpečí nehrozí; kdyby se cokoliv dělo, učiníme tomu přítrž; ničeho se nebojte; klidně spěte; nemusíte se o to starat; za vás se o to postarají odborníci; ti už si s nimi poradí; jsou stále na stráži*. Sekundárně je pak sdělováno, že *vy (ke kterým promlouváme), jste na té dobré straně, buďte hodní, nebo dopadnete jako oni – platte řádně, co máte platit, a toto nebezpečí vám nehrozí; neplatiči (alias Romové) představují pro společnost ohrožení (ačkoli nikdy nespecifikujeme jaké) atd.* Ve výčtu možných významů, které jsou mediálním diskurzem o neplatičství produkovány, by bylo možné pokračovat, ale myslíme, že ty výše uvedené jsou pro ilustraci dostačující.

⁷⁹ *Okolí problémové ubytovny hlídají strážníci*, Kladenský deník 23. 9. 2003

Dalším důvodem, proč se domníváme, že nejen medializace, ale i samotný výkon zvýšených bezpečnostních opatření v lokalitě je pouhou hrou určenou k uklidnění majoritní společnosti, je povaha samotného dozoru nad pořádkem v lokalitě. Jinými slovy, lze si jen stěží představit (vzápětí vysvětlíme proč), že zvýšení četnosti projíždějících hlídkových policejních vozů zajistí v lokalitě bezpečí. Zdánlivě (ne)logické situaci porozumíme, pokud na sdělení médií pohlédneme jako na určitou *významovou rošádu*. Ta se vyjeví v okamžiku, kdy si uvědomíme, že je to především majoritní společnost, ve které pohled na policejní vůz primárně nese význam dohledu nad pořádkem, nutně pak spojeného se sankcí v případě, že se někdo nechová v souladu se zákonem. Pokud se proto příslušník majority například z tisku dozví, že v lokalitě je zvýšený policejní dohled, ihned je klidnější, protože soudě podle sebe (a on sám by si nějakou nezákonnou činnost za takovýchto okolností rozmyslel), musí si činnost v rozporu se zákonem rozmyslet i kdokoliv jiný, nacházející se ve stejné situaci. Jinak řečeno, na sociální jednání obyvatel lokality usuzuje především podle představ, jak by v dané situaci jednal on sám. Nepřipouští si však, že soubor jeho hodnot a norem chování je sociálně konstruován společností, ve které se pohybuje, z čehož vyplývá, že jiná společnost může stejným jevům (např. projíždějícímu policejnímu vozu) připisovat jiný (v krajních případech i žádný zvláštní) význam. Na situaci v lokalitě proto zvýšená bezpečnostní opatření nemusí mít vůbec žádný vliv. Na koho však bezpečnostní opatření vliv mají, jsou příslušníci majoritní společnosti, kteří jsou těmito opatřeními uklidněni, neboť „*kdo by si v takové situaci dovolil dělat něco nezákonného.*“

Pokud jsme v úvodu studie přemýšleli o sociálně vyloučené lokalitě jako o specifickém symbolickém systému, který disponuje specifickým věděním, můžeme toto vědění ještě rozšířit o specifický (nikoliv však zcela odlišný) systém hodnot a norem, který obyvatelé lokality získávají v procesu socializace.⁸⁰

Majoritní společnost lze v intencích myšlení francouzského filozofa Michela Foucaulta chápat jako *disciplinární společnost*, společnost, která je výsledkem procesu trávajícího od 17. století. Jedním z výsledků tohoto procesu je vytvoření

⁸⁰ Vzhledem ke skutečnosti, že lokalita Masokombinát neexistuje příliš dlouho, jeví se tato hypotéza jako přinejmenším sporná. Je však zřejmé, že velká část obyvatel do lokality přišla z prostředí, které vykazovalo podobné charakteristiky. Proto i soubor hodnot a norem byl pouze prostorově přemístěn. Tato skutečnost se jeví jako problematická především pro ty obyvatele, kteří před nastěhováním do Masokombinátu byli integrální součástí majoritní společnosti, se kterou sdíleli její vzorce chování i hodnotové normy. Nyní se obávají, že jejich děti si v procesu socializace osvojí takové normy a hodnoty, pro které je v budoucnosti majoritní společnost bude odmítat.

takových návyků v myšlení člověka, které jej již samy od sebe budou zrazovat od nezákonné činnosti. Součástí této technologie moci jsou též disciplinační praktiky, které se prosadily například i do systému školství. Jinak řečeno, již od útlého dětství je jedinec vychováván ve strachu před největší hrozbou, která mu za jednání v rozporu s danými pravidly hrozí, a tou je vězení.

Je faktem, že velká část (zejména mužské části) obyvatelstva sociálně vyloučených lokalit má s trestně-právními institucemi své zkušenosti. Není naším cílem tuto skutečnost nyní analyzovat či hodnotit. Pouze jí používáme pro ilustraci odlišné perspektivy, ve které obyvatelé sociálně vyloučené lokality mohou hodnotit některá z bezpečnostních opatření, a jaké jim mohou přisuzovat významy. Je totiž zřejmé, že pokud v majoritní společnosti je ikona bývalého trestance noční můrou, v jiné subkultuře může být bývalý trestanec zábavným strýčkem nebo milujícím otcem, aniž by jej jeho pobyt v nápravném zařízení diskvalifikoval z participace na společné každodennosti, jak k tomu mnohdy v majoritní společnosti dochází. Skutečnost odpykaného výkonu trestu může dokonce posilovat sociální status jedince v dané společnosti. Tolik však k možnosti odlišné konceptualizace „nebezpečí“ v sociálně vyloučených lokalitách a v majoritní společnosti, nyní se můžeme věnovat analýze konkrétních textových sdělení, uveřejněných v médiích.

Dostali jsme se k otázce, kde se potřeba zvýšené policejní kontroly v blízkosti lokalit obývaných „neplatiči“ vzala. Hypotézu, že je jí fakt vysokého nebezpečí, z výše zmíněných důvodů nyní opomeňme. Při znalosti situace „neplatičství“ v Kladně nebo při pozorném čtení mediálního diskurzu o neplatičství vyplynou na povrch zajímavé skutečnosti. Čtème společně (zvýraznění naše):

Zdroj: Britské listy

Datum: 23. 9. 2003

Název: KLADENSKÝ PRIMÁTOR: DO KONTEJNERŮ S NIMI ! (výňatek)

„...Nepřízpůsobiví občané jsou produktem každého většího města. My se samozřejmě snažíme problémy v této i jiných rizikových oblastech řešit. Raději než otevřené dopisy proto volíme vzájemnou dohodu a k té s okolními obcemi došlo,“ řekl kladenský primátor Milan Volf. Ve spolupráci s obcemi a Policií České republiky působí v okolí masokombinátu zejména hlídky Městské policie Kladno. ... „Na vzájemné součinnosti jsme se dohodli už v polovině

letošních prázdnin. **Na základě upozornění nejen obyvatel Kladna, ale i například Velkého Přítočna, jsme významně posílili hlídkovou činnost. Naši strážníci působí v okolí masokombinátu minimálně třikrát během dne...**

Zdroj: Mladá fronta Dnes

Datum: 13. 12. 2003

Název: Kladenští radní řeší otázku, kam s neplatiči (výňatek)

...Neplatiči se měli původně stěhovat do areálu bývalého masokombinátu na okraji Kladna. V tamní ubytovně ale již řada neplatičů bydlí a **lidé z okolních obcí se na základě dosavadních nedobrých zkušeností obávali**, že to povede k dalšímu nárůstu drobné kriminality v této lokalitě. „Ubytovna je sice na katastru Kladna, ale těsně sousedí s naší obcí, proto jsme se snažili s vedením Kladna několikrát jednat, aby své problémy neřešilo na náš úkor,“ uvedl starosta Velkého Přítočna Vladimír Trubač. Kladenský **magistrát proto již v této lokalitě posílil hlídkovou službu městské policie** a zaměřil se i na problémy, na které si stěžovali cestující v městské autobusové dopravě, která do těchto míst zajíždí...

Zdroj: Mladá fronta Dnes

Datum: 28. 8. 2004

Název: Neplatiče nájmu čeká stěhování (výňatek; tento text se vztahuje k situaci v Prachaticích)

...První neplatiči se v buňkách, které jsou v Nádražní ulici na pozemku za školní družinou základní školy Vodňanská, objeví již v říjnu. **Obyvatelé okolních domů ale mají obavy, aby spolu s neplatiči nepřišly i problémy.** „Nemůžeme proti tomu dělat vůbec nic, protože někde tyto lidi radnice umístit musí. **Slibují nám, že zde budou častější hlídky policistů.** Svou firmu mám oplocenou a ještě elektronicky zabezpečenou,“ řekl Antonín Růžička⁸¹, který

⁸¹ Antonín Růžička NENÍ příbuzným jednoho z autorů tohoto textu. Jedná se o shodu jmen.

má v těsném sousedství prodejnu náradí. Městští policisté slíbili, že do lokality častěji jejich hlídka zajede, ale nechtějí zase z Nádražní ulice dělat policisty nepřetržitě strážnou část města. „Nechceme tady mít druhou Maticní, ale ze začátku určitě budeme situaci v této ulici monitorovat..“.

Zdroj: Mladá fronta Dnes

Datum: 03. 12. 2003

Název: Strážníci hlídají buňky pro neplatiče (výňatek)

...Vedení města již přijalo opatření, aby se problémy v (této) lokalitě v souvislosti s nastěhováním neplatičů do Vrapic minimalizovaly. „Strážníci tam hlídkují v noci prakticky nepřetržitě a častěji než dřív se tam hlídky objevují i přes den,“ potvrdil ředitel kladenské městské policie ...

Z výše uvedených příkladů je patrné, že zvýšený výskyt policie v lokalitách obývaných “neplatiči” **není** přímý důsledek jejich esenciální nebezpečnosti, ale spíše reakcí na žádosti a obavy v okolí žijících ne-neplatičů, tedy něco jako „prevence“. Dle nás se tento aspekt mediálního diskurzu podílí na tom, že jsou lokality obývané „neplatiči“ vnímané jako lokality, kde dochází neustále k porušování zákona a kde hrozí non-stop (tedy i v noci) nějaké skutečné nebezpečí. Ve skutečnosti to tak, jak je patrné z důkladného čtení tisku, být nemusí. Vazba diskurzu o neplatičství na „realitu“ se začíná oslabovat.

Jaké jsou asi představy ne-neplatičů, co se týká povahy a přirozenosti „neplatičů“? Obecně mají ne-neplatiči v mediálním diskurzu o neplatičství z „neplatičů“ strach, či minimálně vyjadřují obavy. Pojdme některé tyto představy prozkoumat (zvýraznění vždy naše):

Zdroj: Mladá fronta Dnes

Datum: 21. 5. 2004

Název: Lidem se nelíbí, že budou mít za sousedy neplatiče (výňatek)

Prachatice - Pět buněk pro neplatiče a jedno sociální zařízení umístí prachatická radnice do Nádražní ulice. Třebaže ale tvrdí, že okolním

obyvatelům dlužníci vadit nebudou, ještě se jich na to nezeptala. Přitom **většině z nich se neplatiči jako noví sousedé nelíbí.** Stavební buňky dohromady zhruba za milion korun budou stát v místech bývalé mateřské školy v Nádražní ulici. Tedy vedle nádraží, školní družiny a prodejny náradí. „Budou mít vchody zcela jinak než na sousední obyvatele. Pouze školní družina bude těsně a tu stejně brzy přestěhujeme zpět do základní školy Vodňanská,“ řekla místostarostka Prachatic Hana Rabenhauptová. Tvrdí, že radnice Nádražní ulici vybrala záměrně, aby neplatiči nebyli mimo město. **Obyvatelům ulice se ale záměr vedení města vůbec nelíbí.** Tvrdí, že se s nimi nikdo z radnice nebavil a o umístění neplatičů slyší poprvé. **"Neptali se mě vůbec na nic. Když toto udělají, tak už ode mě neuvidí ani korunu. Ke školce, kde to má tedy stát, to mám dvacet až třicet metrů. Přelezou plot a budou na mém pozemku,"** řekl majitel prodejny náradí a nástrojů Antonín Růžička, který se obává, že mu neplatiči a nepřizpůsobiví lidé vykradou provozovnu....

Zdroj: Televize ČT1, relace Večerník

Datum: 2. 2. 2004

Název: Kladenská radnice přestěhovala téměř 30 neplatičů do mobilních buněk (výňatek)

Někteří starousedlíci ve Vrapicích mají z nových sousedů obavy. Obyvatelka Vrapic: **"Vím, že to spoustě lidí vadí. Oni jsou totiž dost nepořádní, ti neplatiči".** Vrapičtí poslali kladenskému magistrátu petici s obavami z nového sousedství⁸².

Zdroj: Právo

Datum: 13. 12. 2003

Název: Vrapičtí se bojí buněk pro neplatiče (výňatek)

⁸² Těmito sousedy se měli stát právě „neplatiči“.

Do kladenské čtvrti Vrapice dorazily mobilní obytné kontejnery, do kterých chce kladenská radnice přestěhovat během čtrnácti dnů neplatiče nájemného z ubytovny v Průmyslové ulici v areálu bývalého masokombinátu a ze dvou zchátralých domů v ulici Na Stráni v Podprůhonu. Dělníci kontejnery nainstalovali do vyklizeného prostoru ve Vrapické ulici vedle Speciálního odborného učiliště. Sedm místních obyvatel, kteří v okolí bydlí, poslalo na kladenský Magistrát protest. **„Bojíme se těchto nepřizpůsobivých občanů, je to logické. Bojíme se toho, že se tu zvýší kriminalita, bude tu hluk a budeme se obávat vyjít večer ven. Taky tu určitě udělají nepořádek...“**

Zdroj: Kladenský deník

Datum: 27. 11. 2003

Název: Vrapičtí se obávají nárůstu kriminality (výňatek)

„Nejpozději v červnu příštího roku je přesuneme do prostor ubytovny v bývalém masokombinátu, kde budou platit přísná bezpečnostní opatření,“ uvedl mluvčí magistrátu Ladislav Pavlík. Právě o bezpečnost však mají obavy vrapičtí starousedlíci. Nelíbí se jim, že se problémoví spoluobčané převážně romského původu budou stěhovat právě k nim. **„Bydlím tady od narození a leccos vydržím. Ted' mám ale strach, že tu bude nepořádek a vzroste kriminalita. Proč si ty buňky raději neumístí primátor před vlastní dům?“** pravil rozhořčeně čtyřiapadesátiletý Bohumil Holuška. Podle mluvčího Pavlíka však případné **problémy zvládne městská policie.**

Velmi typický a častý obraz neplatičů v médiích shrnuje jedna sousedka obytných buněk, kam mají být přestěhováni neplatiči: **“Kradou jako straky, na jaře se nám určitě bude ztrácet zelenina ze zahrádek.”**⁸³ Dle nás celou situaci poměrně výstižně a otevřeně komentuje jistý zaměstnanec kladenského magistrátu: **“Vrapice jsou oblast, která je poměrně zatížená, a přidělovat tam sociální problémy, a že tito nepřizpůsobiví občané nějaké přinesou, není dobré”**⁸⁴.

⁸³ Zatvrzelí neplatiči skončí na ulici. Střední Čechy 30. 10. 2003

⁸⁴ Kontejnery s neplatiči do Vrapic. Právo 24. 10. 2003

Pro výše citované pasáže je charakteristické, že se ne-neplatiči obávají „neplatičů“, neboť je zcela jisté, že neplatiči minimálně pokradou, udělají nepořádek, zkrátka naruší dosavadní řád. Bohužel, *„právě tyto pohledy se příjemce pravděpodobně učí přijímat jako normální – jako přirozenou vlastnost těchto skupin. Takže jiné pohledy se vylučují jako ‘nenormální’. Velmi často jsou tyto pohledy významně negativně zatíženy.“*⁸⁵

Shrňme si nyní kapitolku věnovanou konstrukci nebezpečí v sociálně vyloučených lokalitách. Participantům diskurzu o neplatičství se lokality obývané “neplatiči” pravděpodobně jeví jako lokality esenciálně nebezpečné. Jednak nám to sami říkají ve studovaném diskurzu (čímž definují danou situaci), jednak jsou tyto lokality „reálně“ hlídány policií (čímž reagují na definici situace, která se právě jejich jednáním – dohlížením nad pořádkem - ve svých důsledcích stává reálnou⁸⁶). Lokality obývané neplatiči jsou zkrátka v rámci diskurzu o neplatičství asociovány s pocitem vysokého bezpečnostního rizika. Toto riziko je to však riziko nehmotné, neboť nikde není popsán jeho reálný základ, čímž padá i oprávněnost hovořit o nějakém reálném nebezpečí. Proto nejsou „neplatiči“ esenciálně nebezpeční. Místo toho jsou participandy diskurzu o neplatičství na základě apriorního dojmu označováni/definováni jako nebezpeční. Toto nebezpečí je tedy více méně ‘iluzorní’ a jedná se spíše o manifestaci obav a předsudků participantů daného diskurzu.

Zdá se, jakoby si diskurz o neplatičství žil svým vlastní životem a nebral příliš ohled na “realitu”, ke které se původně tvářil, že referuje. V „realitě“ není nebezpečí a ohrožení ze strany „neplatičů“ rozhodně tak koncentrované a aktuální, jako je tomu v příslušném diskurzu. V tomto smyslu se diskurz a “realita” rozcházejí.

Analýza AFTER-TEXTU⁸⁷

⁸⁵ Burton, G. - Jiráček, J.: Úvod do studia médií. Brno 2001, str. 187

⁸⁶ Viz Thomas in: Merton, R.: Studie ze sociologické teorie. SLON. Praha 2000

⁸⁷ V následující části naší analýzy nám půjde o pokus zachytit možné důsledky a dopady procesu diskurzu na námi zkoumanou lokalitu Masokombinát Kladno. Pojem After-text definuje Hanks jako “konstelaci důsledků a výstupů z produkce, distribuce a obdržení textu, ať zamýšlených a předvídaných, či nikoli.” Hanks, W.F.: Text and Textuality. Annu. Rev. Anthropol. 1989. 18: 96.

Vraždění reality⁸⁸

Ke konci textu analyzovaného v kapitole Ukázkový text (text *Romové asi budou znovu kočovat*) je zmínka o tom, že „neplatiči“ nemohou být přestěhováni do „ubytovny pro neplatiče“ Masokombinát (kde by konečně nikomu nevadili) kvůli omezeným kapacitám této ubytovny. Pouze situace a hlavně terénu⁸⁹ znalý čtenář (kterých je v rámci diskurzu o neplatičství absolutní minimum, ne-li spíše nikdo) může odhalit takové tvrzení jako minimálně diskutabilní. „Ubytovna“ Masokombinát má sice omezenou kapacitu (snad každý fyzický objekt má nějak omezenou kapacitu), to je jisté. To však neznamená, že by měl v době psaní analyzovaného textu kapacitu vyčerpanou. Na základě vlastních zkušeností z terénu víme, že v červnu roku 2004 byla v „ubytovně“ Masokombinát zhruba jedna třetina bytových jednotek volných. Jelikož ani vedoucí sociálního odboru kladenského magistrátu o této skutečnosti nevěděl (!), interpretujeme zavádějící informace v textu nikoli jako „zlý úmysl“, ale (1) jako důsledek velmi špatné komunikace mezi jednotlivými institucemi directing systému, které o lokalitě Masokombinát rozhodují, a (2) jako důsledek faktické neznalosti reality prvního řádu (k tomuto pojmu viz dále).

Tím jsme se sice pokusili obhájit autora textu, obáváme se však, že se prostřednictvím mediální komunikace tyto a další zavádějící informace postupně „infiltrují“ do obecných představ o lokalitě ve smyslu „tak to skutečně je“. My totiž „*předpokládáme, že široké spektrum mediálních zpráv může působit jako učitel hodnot, ideologií a přesvědčení a že poskytuje obrazy pro interpretaci světa.*“⁹⁰

Představy o realitě se začínají s „realitou“ samotnou poněkud rozcházet. V diskurzu o neplatičství je Masokombinát přeplněnou „ubytovnou“ pro neplatiče, ve fyzické „realitě“ prvního řádu je Masokombinát poloprázdnou množinou obecních bytů převážně čtvrté kategorie. Mediální diskurz se stává silnějším než „realita“. Fakta se začínají pomalu, ale jistě vytrácet za svým vlastním zdáním⁹¹

⁸⁸ Toto spojení je parafrází teze o zavraždění reality od francouzského filosofa J. Baudrillarda. Zavraždění reality je důsledkem všeobecného procesu simulace, během něhož se realita ztrácí za zdáním znaků, které tuto realitu původně označovaly. Baudrillardovu teorii představíme podrobněji vzápětí.

⁸⁹ Pojmem terén máme na mysli „antropologický terén“, čili prostor, kde se odehrává antropologický výzkum, např. fyzická, nezprostředkovaná realita nějaké konkrétní „ubytovny pro neplatiče“.

⁹⁰ Gamson et al.: Media Images and the Social Construction of Reality. Annu. Rev. Sociol. 1992. 18: 374

⁹¹ Baudrillard, J.: Dokonalý zločin. Periplum, Olomouc 2001, str. 11

Když „ubytovna pro neplatiče“ není ubytovnou pro neplatiče

Jedna ze zásadních, a pro “nezasvěceného” možná trochu překvapivých tezí závěrečné zprávy, kterou jsme na základě svého terénního výzkumu v Masokombinátu napsali, byla, že „ubytovna pro neplatiče“ Masokombinát není ubytovnou pro neplatiče. Masokombinát není ubytovnou pro neplatiče, protože:

- (i) **Masokombinát není ubytovnou.** Masokombinát má statut množiny obecních bytů převážně čtvrté kategorie. Tvrzení, že Masokombinát je ubytovnou, se může blížit pravdě pouze v tom smyslu, že je u obyvatel Masokombinátu udržována představa, že tam jsou pouze dočasně. To je podporováno praxí uzavírání smluv s ubytovanými pouze „na dobu určitou“, často velmi krátkou, v řádech měsíců. Masokombinát tedy *není ubytovnou*.
- (ii) **Není ani pro neplatiče.** Masokombinát není *místo* pro neplatiče ze dvou důvodů. (1) Vzhledem ke statutu Masokombinátu jakožto obecním bytům s regulovaným nájemným hrozí všem skutečným neplatičům soudní řízení a následné soudní vystěhování. (2) V Masokombinátu nebydlí pouze neplatiči. V Masokombinátu bydlí také řada lidí, kteří neplatiči nejsou a nikdy neplatiči nebyli. Těmto lidem byl v Masokombinátu přidělen obecní byt z důvodu např. akutní bytové nouze. Fakt, že všichni tito lidé mají tmavší pokožku, chápe magistrát města jako úplnou náhodu.

Masokombinát jako simulakrum

Výše jsme odhalili Masokombinát - přeplněnou a nebezpečnou “ubytovnu pro neplatiče” jako představu, která se poněkud rozchází s realitou prvního řádu.

Dovolme si nyní krátký exkurz do myšlení francouzského filosofa Jeana Baudrillarda. V Baudrillardově terminologii (1) budeme chápat mediální obraz Masokombinátu jako znak (něco, co označuje něco jiného) a (2) pokusíme se odhalit povahu diskrepance mezi „realitou prvního řádu“ a mediální realitou/diskurzem o neplatičství.

Baudrillard rozlišuje až čtyři možné úrovně reality⁹²:

Realita prvního řádu. Znak zde reflektuje základní realitu. V našem případě by to byla situace, kdy by diskurz o neplatičství byl pouhou pozitivní deskripcí - zrcadlem fyzické skutečnosti.

⁹² Dle Brázda, R.: Jean Baudrillard – simulace, simulakra a reverzibilita. In: Baudrillard, J.: Dokonalý zločin. Periplum, Olomouc 2001, zejm. str. 163

Realita druhého řádu. Znak zde maskuje, resp. překrývá realitu.

Realita třetího řádu. Znak zde maskuje absenci reality.

“Realita” čtvrtého řádu. Znak se stává simulakrem. Simulakrum je znak, který nemá žádný vztah k realitě, neboť vůbec žádný referent nemá – je čistou simulací⁹³.

Postup od reality prvního řádu k “realitě” čtvrtého řádu, resp. k *hyperrealitě*⁹⁴, je dle Baudrillarda nedílným aspektem dnešního světa: mediální obrazy získávají navrch nad původní realitou.

Kardinální otázkou by bylo, v jaké fázi “hyperrealizace” se lokalita Masokombinát v současné chvíli nachází. Baudrillard píše, že *“žijeme ve světě, kde nejvyšší funkcí znaku je umožnit realitě, aby zmizela, a toto zmizení současně ještě maskovat... Média dnes nic jiného nedělají.”*⁹⁵ Během pobytu v terénu (během mnohačetných návštěv u obyvatel Masokombinátu doma, za naslouchání jejich biografiím) nám rozhodně nepřišlo, že by fyzická realita hodlala „zmizet“ nebo že by byla zavražděna. Budova Masokombinátu stejně jako reálné osudy lidí z masa a kostí rozhodně nezmizely. Baudrillard se však pravděpodobně nedomníval, že by realita poté, co je nahrazena simulakrem, zmizela, podobně jako Socha svobody *zmizela* pod mávnutím kouzelnické hůlky Davida Copperfielda. Mizení v našem případě spíše znamená úplné rozvolnění vazeb mezi znakem a realitou, kdy si každá sféra existence žije svůj vlastní život bez ohledu na sféru druhou. Existence reálné lokality Masokombinát a existence mediálního obrazu lokality Masokombinát se jeví jako dvě poněkud ontologicky odlišné, tudíž mimoběžné reality.

ZÁVĚR

Neznalost lokality je pro existenci lokality osudová

Předchozí část textu odhalila *hyperrealizující* se povahu lokality Masokombinát Kladno. Odhalila zásadní disociaci mezi realitou a diskurzem o této realitě. Jaké to má praktické důsledky? Máme na mysli jak praktické důsledky pro existenci a

⁹³ Brázda, R.: Jean Baudrillard – simulace, simulakra a reverzibilita. In: Baudrillard, J.: Dokonalý zločin. Periplum, Olomouc 2001, zejm. str. 163

⁹⁴ Hyperrealita je Baudrillardův známý pojem, který označuje svět existence simulací. Hyperrealita je to, co je **reálnější než reálné**. Brázda, R.: Jean Baudrillard – simulace, simulakra a reverzibilita. In: Baudrillard, J.: Dokonalý zločin. Periplum, Olomouc 2001, zejm. str. 167

⁹⁵ Baudrillard, J.: Dokonalý zločin. Periplum, Olomouc 2001, str. 14

udržování lokality ve stavu sociální exkluze, tak důsledky pro reálné žití reálných osob v této lokalitě.

Lokalita Masokombinát byla námi chápána jako tzv. directed systém. Je jasné, že tato lokalita nevznikla sama, z boží vůle či náhodou⁹⁶. Existence dané lokality byla započata z úřední vůle jako důsledek poptávky po existenci lokality podobného typu, tedy „ubytovny pro neplatiče“. Lokalita vznikla jako důsledek moci a jednání directing systému, kam patří státní a obecní správa, v našem případě zejména kladenský magistrát. Hovoříme sice o systémech, je třeba si ale uvědomit, že členové obou systémů v interakci jsou konkrétní lidé z masa a kostí se specifickými „kulturními brýlemi“, kterými interpretují svět. Členové directing systému mají vůči directed systému výkonnou moc – určují jeho podobu a částečně i povahu. Masokombinát byl vytvořen z moci directing systému, directing systém činí rozhodnutí, která mají osudový dopad na podobu a fungování této lokality.

Pakliže činím o nějaké věci rozhodnutí, obvykle mám o dané věci nějaký balík znalostí a vědomostí. Bylo by zajímavé zjistit, co se nalézá v balíku znalostí a vědomostí členů directing systému o našem directed systému.

Lidé, kteří mají nad lokalitou Masokombinát výkonnou moc, vědí v první řadě to, že Masokombinát je „ubytovnou pro neplatiče“⁹⁷. V druhé řadě se podílejí na populárním diskurzu o neplatičství. Populární diskurz o neplatičích na půdě magistrátů jednotlivých měst by se dal studovat podobným způsobem, jako to činíme my zde (jak by to pravděpodobně dopadlo, uvidíme vzápětí). Během analýzy rozhovorů, které jsme průběžně absolvovali s desítkami zaměstnanců magistrátu, jsme zjistili, že mediální diskurz o neplatičství (který se odehrává převážně na mediálních vlnách) se s tím úřednickým (který se odehrává převážně v místnostech kladenského magistrátu) téměř úplně překrývají. Jistě – zaměstnanci příslušných sekcí kladenského magistrátu nám byli schopni (a často i velmi ochotni) poskytnout informace kvantitativního řádu, nabalili na ně však vždy spoustu kvalitativního nánosu, který se (co se týče ikon i motivů) téměř úplně shodoval s obsahy přenášenými mediálním diskurzem o neplatičství.

⁹⁶ Ačkoli se to někteří zaměstnanci kladenského magistrátu domnívají.

⁹⁷ Ze všech zaměstnanců kladenského magistrátu nám jich většina tvrdila, že „*Masokombinát je skutečně ubytovnou pro neplatiče*“. Na přímý dotaz, zda-li je tomu **opravdu** tak, pouze dva zaměstnanci své tvrzení opravili, bylo však jasné, že se snažili být pouze terminologicky přesní a že neříkali to, co ve skutečnosti bylo.

Jak je možné, že se oba diskurzy, jak ten mediální, tak ten “úřednický”, překrývají? Odpověď se vyjeví, když zjistíme, že úředníci mají o lokalitě Masokombinát znalosti v absolutní většině zprostředkované. Ti, kteří rozhodují o lokalitě, ji zkrátka neznají v tom smyslu, že by ji znali z vlastní zkušenosti, většina samotnou lokalitu ani v životě neviděla, protože tam nikdy nebyli⁹⁸. Ale četli noviny, (a proto) **vědí**, jak to tam vypadá. Velmi srozumitelně to vyjádřit tehdejší primátor města Volf: *„Já ani nemám sílu, abych tam šel. Musel bych se pak týden koupat.“*⁹⁹ Pan Volf taky věděl, jak to tam vypadá. A nemusel tam ani chodit.

*„Mnozí lidé jsou bez pochyby zmateni některými tématy – někteří většinou témat - jsou ale schopni čerpat ze své vlastní zkušenosti a populárního (laického) vědění, spolu s mediálními fragmenty, aby jim daly smysl.“*¹⁰⁰ Jistě, to zní rozumně. Co se ale stane, (1) když tito lidé nemají vlastní - nezprostředkovanou zkušenost a (2) když se toto populární (laické) vědění z větší části překrývá s těmi mediálními fragmenty, které však v našem případě netvoří shluk fragmentů, nýbrž relativně ucelený diskurz?

Zástupci directing systému nemají s lokalitou v naprosté většině případů osobní přímou zkušenost. Jejich vědomosti a koncepty o lokalitě jsou z absolutní většiny zprostředkované. Otázkou je, odkud tito lidé své vědomosti a koncepty čerpají. Ze vzduchoprázdna jistě ne. Autoři této práce mají důvodné podezření, že zástupci directing systému čerpají znalosti a koncepty zejména z mediálního diskurzu. V tomto důvodném podezření nás udržuje výše zmíněná shodnost konceptů v rámci mediálního a “úřednického” diskurzu o neplatičství. Diskurzem zprostředkované zkušenosti však mají punc reálnosti: *„[z]vláštní kouzlo ... umožňuje vidět celý proces jako normální a přirozený, takže je samotné umění sociálního konstruování neviditelné.“*¹⁰¹

Zjištění, že úředníci, kteří rozhodují o lokalitě Masokombinát, čerpají koncepty o této lokalitě z médií, a tím pádem jednájí na základě stereotypů z diskurzu o neplatičství, neboť sami většinou nemají nezprostředkovanou zkušenost, je primárně důležité. Vize Jeana Baudrillarda se blíží svému naplnění: Masokombinát se stává

⁹⁸ Povaha prostorového vyloučení tento fakt akorát posiluje. Málokomu se chce klopýtat 30 minut přes koleje (což je i výslovně zakázáno) a lesem po rozbahněné cestě. Jiná cesta pro pěší není. Druhá možnost je jet tam autem. Ale když se ví, že se tam krade.....

⁹⁹ *V Kladně přestanou tolerovat neplatiče.* Právo 13. 9. 2003

¹⁰⁰ Gamson et al.: Media Images and the Social Construction of Reality. Annu. Rev. Sociol. 1992. 18: 388

simulakrem pohybujícím se v mediální hyperrealitě: (1) přestává mít jakýkoli vztah k fyzicky "reálnému" Masokombinátu a (2) „odnímá a redukuje kontrolní, zpětnovazebnou schopnost a anestetizuje (z necitlivuje) veškerou primární zkušenost.“¹⁰². Poslední citace v našem případě znamená, že mediální diskurz o neplatičství vytváří u členů tohoto diskurzu iluzi, že se tento vztahuje k realitě, že ji objektivně reflektuje. Tuto iluzi zřejmě způsobuje mlčenlivá teze, že pokud znám diskurz, znám i realitu. Během rozhovorů se zaměstnanci příslušného magistrátu jsme často měli pocit, že tito cítí potřebu nás „odborně zasvětit do problematiky“, což následně činili neustálým omíláním stejných frází, které jsme již dávno znali. Nikoli z antropologického terénu, nýbrž z hyperreality mediálního diskurzu o neplatičství.

Důsledky pro reálné žití v hyperreálné "ubytovně pro neplatiče"

Máme zato, že tento text není pouhou intelektuální akrobacií pokoušející se napasovat postmoderní filosofii na některé sociální jevy. Snad se nám podařilo odhalit možný mechanismus, který se spolupodílí na konstrukci a udržování lokality Masokombinát v její sociální exkluzi. Jakou roli hraje působení masových médií na produkci sociálního vyloučení obecně, zatím zůstává vzhledem k absenci kvalitních teoretických i empirických studií nejasné.

Pakliže je praktická politika vůči lokalitě Masokombinát řízena koncepty získanými z mediálního diskurzu, znamená to, že se postupně skutečná, tj. fyzická „realita“ musí začít podřizovat svému mediálnímu obrazu. Jean Baudrillard to nemohl vyjádřit výstižněji: „*Základní překážkou reality je ostatně její povaha, s níž se bezpodmínečně podrobují všem hypotézám, které jsou na ní vykonávány.*“¹⁰³ Pakliže je mediální obraz obyvatel nějaké lokality prvotnější než realita samotná (Baudrillard by řekl "reálnější než reálná"), obyvatelům této lokality časem skutečně nezbude nic jiného, než aby se postupně stali svými vlastními mediálními obrazy. Aby se stali svým vlastním simulakrem, aby se vytratili za svým vlastním zdáním.

¹⁰¹ Gamson et al.: Media Images and the Social Construction of Reality. Annu. Rev. Sociol. 1992. 18: 374

¹⁰² Brázda, R.: Jean Baudrillard – simulace, simulakra a reverzibilita. In: Baudrillard, J.: Dokonalý zločin. Periplum, Olomouc 2001, str. 167

¹⁰³ Baudrillard, J.: Dokonalý zločin. Periplum, Olomouc 2001, zejm. str. 12